

Témakör: Nyelv és társadalom
Tétel: Az egynyelvű szótárak ismerete

Szótárak: Szócikkek, nyelvészeti segédeszközök, valamilyen szempont szerinti rendszerezése.
Célja: gyakorlati (a két- vagy többnyelvű szótárak) és tudományos (egynyelvű).

A szótárzás nem új keletű dolog, a kódexek korában már készítették:

glosszákat- ezek voltak az első szójegyzékek, melyek lehetnek:
interlineárisak – tehát két sor közé írták és
marginális – a lap szélire jegyezték fel a szavakat.

A leghíresebb szótár 1502-ből Ambrózius Calepius egynyelvű szótára. Nálunk az első kétnyelvű (latin-magyar) a Szenci Molnár Albert által összeállított Nünbergi szótár 1604-ből.

Az egynyelvű szótárak csoportjai:

1. **értelmező szótárak** (megmagyarázza a szó jelentését)
2. tájszótárak (egy adott régió szavait rögzíti)
3. történeti szótárak (régi nyelvallapotok szókinccse)
4. **etimológiai szótárak** (azt vizsgálja, honnan származik a szó)
5. írói szótárak (egy-egy író szókinccse, ami nyelvallapotra utal vissza)
6. **szinonimaszótár**
7. sajátos rendeltetésű szótárak (pl. régi magyar családnevek, Bakaszótár, Diákszótár, stb.)
8. **helyesírási szótárak**

1. Értelmező szótárak

Leírják a főbb jelentéstartalom jegyeit, (szó, szófaj, nyelvi réteg, jelentések, szószerkezetek az illető szóval) idegen szóval megadják, szinonimákat közöl.

Története: 1844-ben írtak ki először értelmező szótárra pályázatot, ezt **Czuczor Gergely és Fogarasi János** nyerte meg. Ez a szótár 4 kötetes volt, és 1862-74-ig jelent meg, ebben eredetmagyarázat is van.

- **Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára**, 2 kötetes 1867-1. kötet, 1872. – 2. kötet. A 19. sz. köz- és szépirodalmi szókinccsét rögzíti, stílusárnyalatokat is megkülönböztet, táj és idegen szavakat is alkalmaz.

- **Balassa József: A magyar nyelv szótára.** 1940-ben jelenik meg, már nyelvhelyességi szempontokat is bevezet, pl. kerülendő x-nek az alkalmazása.

- **Ország László- Bárczi Géza: A magyar nyelv értelmező szótára.** 1953-62-ig jelent meg, köznapi szókinccset dolgoz fel, szak- és műszavakat használ, tájszavakban jelöli a kiejtést, a származási helyet, a szavak időrendi elhelyezését.

- az előző rövidített változata: **Magyar értelmező kéziszótár (Juhász József-Szóke István-O. Nagy Gábor- Kovalovszky Miklós)** 1972. Ez már rajzokat, ábrákat, nyelvhelyességet, köz-és szaknyelvet is feldolgoz.

A legújabb: Magyar értelmező kéziszótár Szerk. Juhász József et al. Budapest: Akadémiai. 2006. [ISBN 963 05 8024 1](https://www.akademiai.com/isbn/9630580241)

A szótár szócikkekből áll, a szócikk a címszótól a másik címszóig tart. Ezek ábécérendben követik egymást.

A szócikk felépítése: címszó, gyakorisági szám (a címszó előfordulási gyakoriságát jelzi 1-5 között, az 1=gyakori) szófaj, alapjelentés (1.), milyen nyelvi rétegbe tartozik – ez rövidítve; az alapjelentés értelmezése, példa, 2-3 vagy több mellékjelentés, értelmezés.

2. Tájszótárak

A nyelvjárásgyűjtést korábban laikus emberek, papok, tanítók végezték, leginkább a szókincsre koncentrálnak. A Magyar Nyelvőr 1930 indulásával folyamatos tájszógyűjtés lesz jellemző. Kialakul mint tudományág: a nyelvjárás. 1930-tól Csúry Bálint karolja fel ezt az ügyet, akkor már nyelvészek gyűjtenek tájszavakat, kialakítják az egységes hangjelölést, kiterjesztik a nyelvjárás más tudományokra pl. irodalom, történelem.

a, Általános tájszótár: gyűjti az alaki (kanál-kalán), a jelentésbeli (bogár) és a valódi tájszavakat (peco, tócsni) és az összes magyar nyelvjárás feldolgozza.

- **Magyar tájszótár T.SZ.** 1838. Buda. A Magyar Tudós Társaság gondozásában jelent meg, az előszót Döbrentei Gábor, az utószót Toldy Ferenc írta, de a szerkesztője nem ismert, talán Vörösmarty vagy Kecskeméti Csapó Dániel volt. A finnugor népek körében ez az első tájszótár, mindhárom típusú tájszót gyűjti, nem minden nyelvjárásból, a szó pontos lelőhelyét közli.

- **Szinnyei József: Magyar tájszótár M.T.SZ.** 1. kötete 1893. 2. kötet 1897-1901. Az előszóban a nyelvjárás kutatás történetét és módszereit taglalja. Felépítése: a, megadja a jelentését a címszónak latin vagy német megfelelővel b, értelmezést segítő szövegkörnyezetet ad, c, lelőhelyet, d, adatközlő nevét.

- **Új magyar tájszótár U.M.T.SZ.** 1890-1960. A Debreceni Nyelvutató Intézet, az ELTE Nyelvjárás Tanszéke, és a MTA Nyelvtudományi Intézete szerkesztésével.

b, Regionális tájszótár: egy terület nyelvjárásához köthető szókincset gyűjt. Ezen belül:

1. regionális teljes tájszótár: egy régió minden tájszavát gyűjti

2. regionális tájszótár: csak egyfajta tájszót vizsgál pl. Debreceni Cívus szótár: mesterséghez köthető.

- **Csúry Bálint: Szamosháti szótár** 1935. Bp. Három nemzedéktől, élőbeszéd alapján gyűjt, alaktani és hangtani sajátosságokat vizsgál, mindhárom tájszót, a valódi tájszóhoz néprajzi leírást ad.

- **Kiss Géza- Keresztes Kálmán: Ormánsági szótár** 1953. Szintén három nemzedéktől, élőbeszéd alapján gyűjt és értelmezi a szavakat.

- **Bálint Sándor: Szegedi szótár** 1957. Élőbeszédet gyűjt, településtörténeti bevezetővel, nyelvjárás jellemzőkkel, szinonimakereséssel, rövidítéssel, magyarázómondatokkal látja el szótárát.

További pl.-k: Kriza János: Erdélyi tájszótár, Imre Samu: Felsőőri tájszótár, Villám Judit: Nagykőrösi szótár, Kiss Jenő: Mihályi tájszótár, stb.

Jelentős továbbá: **Magyar nyelvjárások atlasza- Deme László és Imre Samu** szerkesztésében 1950-.

3. Történeti szótárak

Cél: egy nyelv szókincsének, szókészletének múltját bemutatni fejlődésében és változásában.

- **Magyar nyelvtörténeti szótár** Bécs-Pest 1868-71. szerk.: Mátyás Flórián. Értelmezte a szavakat és latin magyarázatokkal látta el.

- **Magyar nyelvtörténeti szótár** – Szarvas Gábor-Simonyi Zsigmond 1890-93. Cél: legrégebbi emlékektől a nyelvújításig gyűjteni, 1873-78-ig gyűjtötték az anyagot, de a legrégebbi emlékeket nem ismerték, a nyelvújítási anyagból önkényesen válogattak, megadták a címszó latin megfelelőjét, rövidítését. Érdekes, hogy az összetett szavakat az utótag alapján rakták sorba, hátul tárgymutatóval látták el, megadták, hol találkozhatunk először a szóval és ennek időpontját.

- Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára 1902 NY.Ú.SZ.

A korai szövegek pótlására:

- a, Berrár Jolán-Károly Sándor: Régi magyar glosszárium 1984. Bp.
- b, Szamota István-Zolnai Gyula: Magyar oklevél szótár 1902-1906.
- c, Szabó F. Attila-Benedekné Gergely Piroska-Mózesné Kabán Annamária: Erdélyi-magyar szótörténeti tár

4. Etimológiai szótárak (fontos)

Def.: a nyelvtudománynak az az ága, amely elválaszthatatlan egységet alkot a szótörténettel, kutatja a szavak történetét felhasználva a földrajz, történelem, nyelvészet, művészettörténet kutatásait.

Szűkebben: szófejtés, szóeredeztetés. 1900-as évek elején végeznek először ilyen kutatásokat, kezdetben folyóiratokban. 1904-ben ír ki a MTA erre pályázatot.

- **Gombocz Zoltán-Melich János: Magyar etimológiai szótár** 1919-44. 17 füzetben jelent meg, de Gombocz halála miatt csak G betűig jutottak.

- **Bárcki Géza: magyar szófejtő szótár** 1941. Művelt olvasóknak készült, rövid szócikkek, címszó után utalás, az előfordulás dátuma, szófaja, származékai

- **A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 3 kötetes, a 4. a mutató. A szótár szócikkekből áll, a szócikk a címszótól a másik címszóig tart. Ezek ábécérendben követik egymást.**

Egyesíti a történeti és etimológiai szótár sajátosságait, megadja a címszó forrását, előfordulását (különböző alakjait, előfordulási helyét, idejét), német és latin megfelelőket ad, utal kódexekre. A szócikk második részében pedig a származását fejt ki, ill. a jelentésebeli összefüggésekre is utal.(fontos)

5. Írói szótárak

Kritikai kiadás: irodalmi műnek, az eredeti kéziratok vagy az első kiadások alapján szerkesztett jegyzetekkel ellátott tudományos kiadása.

pl. írói szótár

abrosz f. (3) + jelentés + verscímek

- 715/6 – sor – ez a kritikai kiadásban jelölt lapszám

- ritm. halm. szimb. – erőteljes ritmus, halmozás, szimbólum

- **Petőfi szótár** – J. Soltész Katalin-Szabó Dénes-Wacha Imre- Gáldi László. 4 kötetes 1973-1987. 150. évfordulóra adták ki.

Petőfi életművének, verseinek, prózáinak nyelvét és stílusát vizsgálják. Nyelve őrzí az irodalmi nyelv korabeli hagyományait, és a népies nyelvhasználatot is. Tartalmaz, rövidítéseket, tájékoztatót, előszót, szerkesztési elveket-használatot, felsorolja a költeményeit, címet, időpontot, összes műveiben hol található, idegen szóval is magyaráz.

- **Csokonai szókincstár** – Jakab László-Bicskei András. Ez is kritikai kiadásra alapul, nem szótár, inkább adattár, meghatározza a szófajt, idézeteket nyújt, meghatározza a szó gyakoriságát a költőnél. 9812 szót dolgoz fel. Mai helyesírással adja meg, de eredetét is közöl.

6. Sajátos rendeltetésű szótárak

- Helyesírási tanácsadó szótár

- A magyar nyelv szóvégmutato szótára

- Régi magyar családnevek szótára

- Szólás, közmondás, szinonima szótárak

- **Baranyai Decsi János: Szólás és közmondás gyűjtemény 1589.**

- **O.Nagy Gábor: Magyar szólás és közmondás gyűjtemény**

Mi fán terem?

- **O. Nagy Gábor: Magyar szinonima szótár 1961.**

- Szinonimaszótár: a rokon értelmű szavakat adja meg, vagyis egyetlen fogalom rokon értelmű szavait, kifejezéseit szerepelteti a szócikkben. A szavak, kifejezések mellett zárójelben szerepel a stílusminősítés, vagyis közli azt is, hogy a kifejezés melyik stílusrétegbe tartozik, ill. milyen stílusárnyalatú.

12500 címszó és több mint 30000 rokon értelmű lexikai egységet tartalmaz.

Értelmezési feladatot nem tölt be, csupán csúcsos zárójelben utal a címszó és a szinonima közötti értelmi illetve használatköri különbségre.

Szócikkei címszótól címszóig tartanak, vastag betűs szedés különbözteti meg őket.

8. Helyesírási szótár

Három nagy szerkezeti részből áll: Szabályzat, Szótár, Tárgymutató

Akadémia Kiadó és Osiris Kiadó is adott ki, jelentős a különbség, folyamatban a helyesírás reformálása, új szótár kiadása.

Feladat:

1. Írja le az alábbi szavak szócikkét, mintha értelmező kéziszótár szerkesztője lenne!

iskola

nyelvújítás

érettségi vizsga

2. Minek a rövidítése a U.M.T.SZ., ÉkSz. NY.Ú.SZ. T.SZ.